

С. В. Майстро,
к.е.н., доц.,
професор кафедри економічної політики
ХарРІ НАДУ;
С. Л. Процюк,
аспірант кафедри економічної політики
ХарРІ НАДУ

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЕКОНОМІЧНО АКТИВНОГО НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядаються особливості та закономірності формування системи соціального захисту населення в умовах глобалізації. Обґрунтовано напрямки реалізації глобальної політики соціального захисту економічно активного населення в сучасних умовах.

Ключові слова: соціальний захист; економічно активне населення; трудова міграція, державне регулювання, глобалізація.

На розвиток сучасної системи соціального захисту населення впливає процес глобалізації економіки, що призводить до трансграничного руху капіталу і робочої сили, підвищує вимоги до якості робочої сили та об'єктивно спричиняє послаблення механізмів соціального захисту. Прогресуючий процес глобалізації економіки, надаючи першість економічній ефективності та доцільності, може супроводжуватися негативними соціальними наслідками.

Глобалізація і соціалізація економічного розвитку є невід'ємними атрибутами сучасних загальносвітових трансформаційних процесів. Як наслідок істотно зростає значення людського потенціалу, оскільки людина є основним носієм знань, технологій, інформації, досвіду, найважливішим фактором конкурентоспроможності країни. Тому велика увага в багатьох державах зараз приділяється всебічному розвитку людини її здоров'ю, освіті, добробуту. У зв'язку з цим дедалі більшого значення набуває соціальний захист населення, особливо економічно активної її складової, що є важливим фактором збереження та розвитку людського потенціалу і який в сучасних умовах має вже не суто національне, а глобальне значення.

Теоретико-методологічні, методичні та прикладні питання багатоаспектної проблеми соціального захисту населення залишаються в центрі постійного наукового інтересу. Останнім часом зростає кількість наукових праць з проблем соціальних наслідків процесу глобалізації економіки. Дослідження цих проблем містяться в працях А. Ареф'єва, Б. Дікона, Т. Кисільова, С. Сіденка, П. Стабса, М. Халса, С. Хоффмана та ін.

Разом із тим сучасні реалії розвитку світової економіки потребують значного переосмислення напрямків реалізації соціальної політики, а, відповідно, постановки нових завдань та формування нових механізмів реалізації соціального захисту населення, особливо його економічно активної частини, які мають відповідати сучасним реаліям глобального економічного розвитку. Дедалі більшого значення набувають проблеми вироблення узгоджених соціальних умов міжнародної конкуренції в рамках світового господарства, запобігання “соціальному демпінгу” для отримання штучних переваг в цій конкуренції, що і обумовило актуальність дослідження.

Метою статті є дослідження питань становлення і розвитку системи соціального захисту населення в умовах розвиненого ринкового середовища і глобалізації економіки.

На розвиток цивілізації в сучасних умовах великий вплив справляє прогресуючий процес глобалізації економіки, який, з одного боку, сприяє розвитку людських ресурсів, а з іншого, ставить перед світовою спільнотою нові проблеми. Так, колишній Генеральний секретар ООН Кофі А. Аннан стверджував, що небагато людей, груп чи урядів виступають проти глобалізації як такої. Вони протестують проти породженої нею нерівності [6].

Вигоди глобалізації розподіляються у світі дуже нерівномірно. На тлі безпрецедентного багатства – гнітюча бідність і нерівність між країнами та всередині країн. Майже половина населення світу змушена жити менш ніж на 2 дол. США на день, а 1,2 млрд осіб існують менш ніж на 1 дол. Із загальної чисельності робочої сили в світі (приблизно 3 млрд осіб) – 140 млн трудящих взагалі не мають роботи. Нерівність відбувається і в розподілі

доходів. 1 млрд осіб, які живуть в розвинених країнах, одержують 60 % усіх доходів світу, а 3,25 млрд осіб у країнах з низьким рівнем доходів заробляють менше 20 % доходів [6].

По-перше, вигоди й можливості глобалізації залишаються сконцентрованими у відносно невеликій кількості країн, і навіть в межах цих країн розподіляються нерівномірно.

По-друге, в останнє десятиліття поглибилась невідповідність між успішними зусиллями з розробки правил, які сприяли б відкритості і розширенню глобальних ринків, і не дуже активними діями на підтримку соціальних цілей, таких як умови праці, права людини, скорочення масштабів бідності тощо.

Директор програми глобалізму і соціальної політики Боб Дікон застерігає: "Коли відбулися глобальні переміщення капіталу, а уряди внаслідок цього втратили управління, капітал, в принципі, зміг "купити режим" і здійснити "соціальний демпінг" [4].

Серед основних проявів процесу глобалізації економіки слід відмітити: ріст обсягів міжнародної торгівлі товарами і послугами, інтернаціоналізацію потоків прямих іноземних інвестицій, посилення інтеграції фінансових ринків і зростаючу роль багатонаціональних підприємств (ТНК). Ці фактори мають значний вплив на добробут, зайнятість, якість робочої сили і на систему соціального захисту. У той же час ці процеси мають вплив на діяльність держави, оскільки обмежують здатність урядів здійснювати контроль за механізмом проведення економічної політики, тому що класичні інструменти національної політики в значній мірі втрачають свою дієвість.

Досвід розвинених країн підтверджує, що глобалізація світової економіки та зростання відкритості національних економік приводять не до згортання економічної ролі держави, а до посилення її управлінських функцій. За умов лобювання керівництвом розвинених країн інтересів своїх товаровиробників, що широко практикується останнім часом, ключова роль держави має полягати в стимулюванні використання переваг глобалізації з

однієї сторони і в протидії її негативному впливові - з іншої. Така політика має сприяти посиленню конкурентних переваг національної економіки та ефективності соціальної політики. Вона має стати невід'ємною складовою системи забезпечення національної безпеки держави.

Важливою сферою діяльності держави в сфері соціального захисту в умовах глобалізації є політика зайнятості, або державна політика на ринку праці. В умовах глобалізації економіки і пов'язаних з нею вимог до якості робочої сили зростає значення таких заходів на ринку праці, як підвищення кваліфікації, перекваліфікація кадрів відповідно до потреб ринку, профорієнтація молоді, створення нових робочих місць в сучасних конкурентоспроможних секторах економіки.

Глобалізаційні процеси створюють об'єктивні передумови формування світового ринку праці: з'являються ринки іноземної робочої сили, усуваються перешкоди, що заважають переміщенню найманої праці, уніфікується його оплата і критерії оцінки якості, вводяться єдині вимоги до освіти і рівня кваліфікації. В сучасних умовах через активізацію конкуренції на ринках праці у боротьбі за кращі умови праці, в тому числі її оплату, поширюються міграційні процеси.

За оцінками Організації Об'єднаних Націй (ООН), серед 200 млн міжнародних мігрантів, що налічуються на планеті, практично половину становлять мігранти-працівники [5].

Україна є однією з найбільших країн-донорів робочої сили в Європі. Формування міграційних потоків в Україні відбувається у зв'язку з низькою заробітною платою в зареєстрованому секторі економіки, зростанням безробіття та вимушеної неповної зайнятості, поширенням бідності та високим рівнем майнового розшарування населення. Значним залишається розрив у рівнях оплати праці в Україні й зарубіжних країнах, що спонукає українських громадян шукати роботу за кордоном.

Так, за даними статистичного обстеження, середньомісячний заробіток одного українського трудового мігранта в 2008 р. становив 817 дол. США,

що втричі вище, ніж у середньому на одного штатного працівника, зайнятого в економіці України (268 дол. США). У чотирьох з десяти респондентів середньомісячний заробіток складав від 501 до 1000 дол. США, у третини – понад 1000 дол. США. Водночас майже у чверті респондентів він не перевищував 500 дол. США [5].

За 2008 р. українські гастарбайтери перевели додому понад 3 млрд дол. або 2% вітчизняного ВВП. Майже половина цієї суми було переведено з Росії, більше 30 % – з країн Євросоюзу, 9 % – із США. У той же час відтік коштів з України (в основному в країни колишнього СРСР) склав 0,5 млрд дол. За оцінками експертів, за кордоном працюють 4,5 млн українців (основними країнами призначення українських заробітчан є Російська Федерація, Італія, Чеська Республіка, Польща, Угорщина, Іспанія та Португалія), з яких тільки третя частина працює легально [2].

Трудова міграція має як позитивні, так і негативні риси. Серед позитивних рис зазвичай називають зменшення напруги на місцевому ринку праці та підвищення добробуту домогосподарств мігрантів. Водночас гострою залишається проблема захисту трудових мігрантів від сваволі роботодавців та посередників, реальною є загроза опинитися в нелюдських умовах існування та праці чи потрапити в тенета торговців людьми. Трудові мігранти переважно займаються роботами, що мало сприяють підвищенню їх кваліфікації, набуттю навичок, потрібних для майбутньої продуктивної діяльності в Україні.

Хоча Україна є експортером робочої сили, проблемам її регулювання не приділяється належної уваги на державному рівні. Трудова міграція повинна враховуватися при стратегічному економічному плануванні, при формуванні політики зайнятості, освітньої політики, розробці інвестиційних програм і на центральному, і на регіональному рівнях. Дії держави у відповідній сфері мають бути спрямовані передусім на створення умов для скорочення виїзду на заробітки за кордон, забезпечення більш сприятливих можливостей їхнього

працевлаштування у зарубіжних країнах та заохочення повернення мігрантів в Україну, захист прав громадян, які працюють за кордоном.

Тому невідповідно 7 липня 2009 р. у рамках проведення українсько-португальських політичних консультацій у Лісабоні було підписано Угоду між Україною та Португальською Республікою про соціальне забезпечення громадян. Підписання цієї угоди є логічним продовженням Угоди між Україною та Португальською Республікою про тимчасову міграцію громадян України для роботи у Португалії (2003 р.).

Положеннями угоди, зокрема, закріплюється право на отримання українськими громадянами, які легально працюють та проживають на території Португалії, пенсій і допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, безробіттям, нещасним випадком на виробництві, за вислугу років тощо. Угодою запроваджується також порядок зарахування трудового стажу, набутого українськими громадянами під час роботи в Португалії, при визначенні строків та сум пенсійного забезпечення [9].

Відповідної підтримки потребують українські трудові мігранти й в інших країнах, зокрема в Чехії. Так, за останніми даними, в Чехії легально проживають 130 924 громадян України. Але в найближчому майбутньому ці цифри можуть значно зменшитися. Міністерство праці і соціальної політики країни рекомендувало районним управлінням з працевлаштування не видавати іноземцям з третіх країн (не з Чехії, або країн ЄС) дозволу на роботу, а без нього робочу візу не продовжувати. Рекомендація торкається в першу чергу некваліфікованих робітників з України, Молдавії, В'єтнаму і Монголії [1].

Слід відмітити, що в глобальному масштабі можна виділити дві надзвичайно гострі соціальні проблеми: бідність і безробіття. Для великої кількості працюючих глобалізація означає невпевненість у збереженні робочого місця та погіршення умов праці. Як у бідних, так і у багатих країнах, економічна перебудова і послаблення інститутів соціального захисту призвели до посилення нестабільності зайнятості та доходів. Конкуренція на

світових ринках примушує працедавців використовувати більш гнучку політику в галузі праці і укладати з працівниками не вигідні трудові угоди. Закони про звільнення працівників пом'якшені в Бельгії, Франції, Німеччині та Великій Британії. У Нідерландах, Іспанії та Великій Британії децентралізована система укладання колективних договорів про оплату праці сприяла зростанню безробіття [8]. Особливо складним є положення в цих країнах трудових мігрантів, в тому числі з України.

Чи готова Україна до масового повернення трудових мігрантів? Адже обмеження на іноземну робочу силу вводяться не тільки в Чехії. Подібне відбувається в Росії, де також працює багато українців. В перспективі (особливо в умовах глобальної кризи) санкції може прийняти Польща, Італія, Португалія, Іспанія та інші країни. Такі тенденції породжують необхідність створення регулювання ринку праці за допомогою міжнародних організацій, наприклад, Міжнародної організації праці, і загальної правової бази трудових відносин.

Якщо трудові мігранти повернуться в Україну, чи знайдуть вони гідно оплачувану роботу? Чи може держава і приватний сектор забезпечити їх робочими місцями? Вважаємо, що ні. І це істотний чинник можливої соціально-економічної нестабільності в країні в середньостроковій перспективі.

Навряд чи в Україні серйозно замислюються над цією проблемою, тому необхідна на цей випадок комплексна державна програма. Крім того, на наш погляд, при Кабінеті Міністрів України доцільно створити Раду з підтримки українських трудових мігрантів за кордоном та ввести посаду Віце-прем'єр Міністра України з питань соціальної та гуманітарної політики.

На сучасному етапі світового економічного розвитку соціальний захист, що раніше трактувався і практично здійснювався в межах окремих країн, набирає наднаціонального та транснаціонального характеру. Це сталося з кількох причин. Економічна конкуренція між державами змушує їх скорочувати кошти на соціальний захист з метою підвищення

конкурентоспроможності (соціальний демпінг), якщо не створено наднаціональних чи глобальних регуляторів, що покликані протидіяти цьому. Міжнародний міграційний тиск змушує перерозподіляти доходи між країнами, щоб запобігти політичним наслідкам масових міграцій. Спільність ринків капіталу та праці сприяє виникненню наднаціональних органів, що забезпечують на наднаціональному рівні захист громадянських прав, які заперечуються або ігноруються на національному рівні.

Наднаціональний характер соціального захисту набирає принаймні дві форми: наднаціональний перерозподіл доходів і наднаціональне правове регулювання [3].

Однією з форм наднаціонального соціального захисту є міжнародний перерозподіл доходів. На субглобальному рівні цей принцип ефективний у Європейському Союзі, коли фонди цієї та інших організацій забезпечують певний рівень підтримки бідніших регіонів за рахунок заможніших. Це ще раз доводить тотожність підходів дослідників процесів розвитку і тих, хто наголошує на необхідності створення глобального рівня управління. У щорічній доповіді ООН "Людський розвиток" декларується: "Людське суспільство дедалі більше набуває глобального виміру. Рано чи пізно воно створить глобальні організації, які забезпечать систему прогресивного оподаткування (від багатих до бідних націй), яку підтримує ООН" [3]. Передумовою глобалізації перерозподілу доходів є не лише загальнолюдський прогрес, а й загроза соціальним інтересам високорозвинених держав з боку бідніших націй (через нелегальну міграцію, небезпеку глобальних екологічних катастроф тощо).

Іншою формою наднаціональної та глобальної соціальної політики є наднаціональне правове регулювання, що передбачає приєднання до конвенцій і виконання рекомендацій МОП та інших міжнародних організацій і формування на цій основі національного законодавства, що регулює соціальний захист.

Тому виникає необхідність в розробці і дотриманні відповідних

міжнародних соціальних і трудових норм та координації дій міжнародних організацій на регіональному і глобальному рівні щодо запобігання штучному заниженню трудових і соціальних стандартів з метою одержання конкурентних переваг. На сучасному етапі розвитку процесу глобалізації досягнення соціальних цілей можливе лише за умови спільних і погоджених дій ряду міжнародних організацій.

Так, відомо, що лібералізація торгового обміну в цілому сприяє економічному розвитку, покращенню життя, умов праці та створенню робочих місць. Але нічим не обмежена, нерегульована лібералізація може обернутися проти соціальних цілей МОП, оскільки остання не здійснює впливу на міжнародну торгівлю. Ця задача входить до компетенції системи СОТ, яка, в свою чергу, не займається проблемами соціального демпінгу. Вирішення подібних проблем вимагає координації дії МОП із СОТ та іншими міжнародними організаціями. У цьому зв'язку голова Комісії Європейського Союзу Ж. Делор закликав до формування Ради економічної безпеки, до якої входили б не тільки представники урядів, але і глави МВФ, Світового банку, СОТ і МОП [8; 10].

Головна проблема, пов'язана з глобалізацією в майбутньому, полягає в тому, щоб знайти норми та інститути, які б забезпечили більш ефективне управління на місцевому, національному, регіональному і глобальному рівнях, із тим щоб зберегти переваги глобальних ринків і конкуренції, але залишити достатньо місця для розвитку людини, збереження ресурсів довкілля для того, щоб глобалізація служила інтересам людини.

Системою глобального регулювання мають також бути охоплені багатонаціональні корпорації (ТНК), які впливають на життя і добробут мільярдів людей, але підзвітні тільки своїм акціонерам. Тому необхідно розробити багатосторонній кодекс поведінки для ТНК. Тим більше, що вже є вдалі спроби контролю ТНК за дотриманням соціальних норм. Так, компанія з виробництва іграшок Mattel і гігант індустрії розваг Disney World регулюють діяльність своїх підприємств в Азії відповідними кодексами

поведінки [8].

Таким чином, на початку ХХІ ст. глобалізація, підвищуючи ефективність економіки, потенційно загрожує демонтажем всієї створеної протягом минулого сторіччя соціальної надбудови. Це може в перспективі призвести до нового загострення класових відносин, але тепер вже в планетарному масштабі. Таку думку, зокрема, висловлює президент Центру європейських досліджень при Гарвардському університеті С. Хофман: «Можливо ми знаходимося в ситуації європейського національного капіталізму початку ХІХ ст., до того, як держави почали його регулювати і говорити, що навіть стурбований прибутками капіталіст повинен час від часу займатися своїми робітниками, забезпечувати їм певний рівень соціального захисту, деякий мінімальний необхідний рівень заробітної плати. Нічого подібного в глобальному вимірі поки що немає» [7].

Тому світове співтовариство має враховувати соціальні аспекти процесу глобалізації, особливо при розробці правил, норм і політики управління світовою економікою. А це об'єктивно вимагає розвитку міжнародних інститутів з регулювання цих процесів в інтересах всього суспільства. Тобто зростає роль як регуляторів і координаторів соціальної політики на регіональному і глобальному рівні міжнародних організацій, зокрема, Міжнародної організації праці, ООН, Всесвітнього банку, Міжнародного валютного фонду, СОТ та ін. В умовах глобалізації економіки регулювання соціальної політики виходить за національні межі і повинно відбуватися на регіональному рівні межам інтеграційних угруповань, та на глобальному рівні межам міжнародних організацій, що й буде предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. *Арефьев А.* Украинцы, go home! / А. Арефьев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blog.i.ua/user/2956716/444233/>
2. В 2008 году гастарбайтеры перевели в Украину \$3,4 млрд / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://korrespondent.net/ukraine/events/828947>

3. Глобалізація соціального захисту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://referatua.org.ua/category_content.php?c=state_regulation&id=200&s=2
4. Дікон Б. Глобальна соціальна політика. Міжнародні організації й майбутнє соціального добробуту / Б.Дікон, М. Халс, П. Стабс ; [пер. з англ.].К., 1999. – 256 с.
5. Зовнішня трудова міграція населення України / за заг. ред. та упоряд. : Укр. центр соц. реф., Держкомстат України. – К., 2009. – С. 120.
6. Кисільова Т. М. Соціальна політика в умовах глобалізації / Т. М. Кисільова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/table/jalilo18/011.htm>
7. Hoffman S. The European Sisyphus: Essays on Europe, 1964–1994 // Westview Press, 1995.
8. Сіденко С. В. Соціальні проблеми глобалізації / С. В. Сіденко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ecolib.com.ua/article.php?book=19&article=2298>
9. Україна та Португалія підписали Угоду про соціальне забезпечення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.net/ukr/news/news-325221.html>
10. Социальная справедливость в условиях глобализации экономики: повестка дня МОТ: Доклад Генерального директора Международной конференции труда, 81-я сессия.Женева, 1994.С. 44–45.

Maystro S.V., Prociuk S.L. Social defence economic of active population in the conditions of globalization.

In the article are considered to the feature and conformity to the law of forming of the system of social defence of population in the conditions of globalization. Directions of realization of global policy of social defence economic of active population in modern terms are grounded.

Key words: theoretical concepts, social protection; the economically active population; state politics.

Майстро С.В., Процюк С. Л. Социальная защита экономически активного населения в условиях глобализации.

В статье рассматриваются особенности и закономерности формирования системы социальной защиты населения в условиях глобализации. Обоснованы направления реализации глобальной политики социальной защиты экономически активного населения в современных условиях.

Ключевые слова: social defence; economic active population; labour migration, government control, globalization.